

УДК 821.161.2-1:39:2-545

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.18>

Олена Івановська, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0001-5014-5302

e-mail: honch@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАРАТОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО МАГІЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

[Парубій У. Ю. Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру : дис. канд. філол. наук. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. 198 с.]

Сучасний вітчизняний філологічний дискурс розгортається довкола студій над двома "рівновеликими художніми системами – літературою та фольклором" (Ю. Ковалів). Визнаючи "велич" фольклору як інтерсеміотичної системи традиційних смислів, зі скарбниць якої авторська суб'єктність почерпує креативну потугу, літературознавці й дотепер віддають належне фольклорному надбанню лише як тій старосвітській скрині, із якої вряди-годи відбудовають мудрість предків, щоби увиразнити відданість автора національним святиням, водночас відводять фольклору другорядну роль, радше сприймаючи цю "художню систему" в ракурсі "фонограм одшведших поколінь" (М. Грушевський). На жаль, і фольклористи, науковий світогляд яких був сформований у річищі вузького потрактування предметного поля філології, де смислогенерація тексту пов'язувалася лише з мовною знаковою системою, фольклорний текст обмежувався вербальним видом творчості, а літературознавча жанрова парадигма стала каноном ідентифікації й маркування, тривалий час не наважувалися подивитися на ширші можливості філології як стратегії декодування тексту – гармонійної цілісності, продукту архетипної пам'яті, емоції, думки, психологічних настанов людини як члена суспільства. Імовірно, що така дослідницька методологія ще й дотепер залишає в тіні наукового пізнання смисловий ресурс фольклорного феномена, трансльований через екстралінгвістичні знакові системи (акціональний, предметний, мелодичний, візуальний субтексти), відповідно, ми самі, фольклористи, інколи ставимо знак тотожності між різновеликими художніми системами: "фольклор" і "література".

Однак сучасне покоління дослідників текстів народної культури оперує новітніми наратологічними прийомами й теоріями міжкультурної комунікації. Саме на таких позиціях заґрунтовує свою дослідницьку лабораторію авторка дисертації **"Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру" (ЛНУ, 2019) п. Уляна Парубій**. Одразу впадає в око певна невідповідність між декларованою темою наукової роботи, де фіксується намагання відділити вербальний текст замовляльно-заклинальної традиції від обрядового та предметного складників ("замовляльно-заклинальна поезія") – тобто, однобічно висвітлити наукову проблему – та обширу завдань, що не дозволило ученій припуститися цієї половинчастості й досягти мети праці: "на матеріалі текстів замовлянь виокремити структурні моделі, проаналізувати поетичні особливості замовлянь, простежити тенденції побутування та стан збереження *замовляльно-заклинальної традиції*" (с. 16). Імовірно, що ця неузгодженість засвідчує еволюцію наукового пізнання авторки, яка працювала над дисертацією понад 15 років, або ж її толерантне ставлення до традицій потрактування філології як науки, предметом якої є лише словесний текст. Менше з тим, з проаналізованої дисертації випливає – У. Ю. Парубій виходить далеко за межі поставленої в назві праці проблематики й намагається (де це, звичайно,

можливо) текст інтерпретувати в широкому семіотичному значенні, усвідомлюючи те, що в живій фольклорній традиції формально-стилістична межа текстів легко перетинається із прагматичною метою і функціональне поле фольклору є багатим ширшим, ніж наявний набір жанрових форм. Здобувач спирається на позиції семіолога, транслінгвіста Ролана Барта, який розглядав текст не як множинність із відношенням дистрибуції (як це робив, наприклад, Володимир Пропп, функції якого розташовуються на одному рівні), але як множинність з ієрархічними відношеннями. Принцип ієрархії рівнів має подвійне значення: як структурне, оскільки воно робить можливим у теоретичному плані – описання смислу, а в операційному – сегментацію тексту. Тому для здобувача первинним є текстовий простір, який виявляє декілька ієрархічних рівнів системності, а жанрова система постає лише однією із її підсистем. Отож, така тактика дозволила п. Улянці Парубій визначити роль і значення структурних моделей і їхніх елементів у текстах замовлянь; встановити смислову взаємодію образів і витлумачити їхнє значення; запропонувати схеми трансформації з одного типу образності в інший, визначити динаміку змін у межах побутування живої традиції (с. 17).

Три підрозділи першого розділу дисертаційної праці "Українська замовляльно-заклинальна поезія у публікаціях та наукових дослідженнях" присвячені вивченню історії постановки наукової проблеми, фіксації та едичії фактологічного матеріалу, розвою теоретичного дискурсу заклинально-замовляльної традиції в українській та зарубіжній гуманітаристиці. До честі авторки дисертації, робота проведена сумлінно: від перших літописних пам'яток (Початковий літопис), судових актів і документів XVI–XVIII ст. до сучасних зарубіжних монографій, присвячених народним магичним практикам – весь досяжний матеріал піддається авторкою скрупульозному аналізу. Водночас, авторка оминула своєю увагою малознані праці останніх років, опубліковані в Україні, наприклад, статті: І. Борисюк "Замовляння в системі архаїчних магичних практик: структурно-семіотичний аналіз" (К., 2015); К. Кіреєнко, "Сугестивні характеристики любовних замовлянь" (К., 2015); О. Кривенко "Архітектоніка замовляння як хронологічний маркер" (К., 2015); А. Бондаренко "Репрезентація лінгвокультурних кодів знахарського дискурсу" (Ніжин, 2019).

Прикметно, що авторка не обмежується описовістю, уже на цьому етапі студювання наукової проблеми пропонує власні гіпотези (зіставлення структур клятви та замовляння виявляє спільні сегменти) (с. 21), полемізує з науковцями (наприклад, с. 25; 40–41). Критичні зауваги авторки дисертації, наприклад, щодо виокремлення польською дослідницею Ольгою Соляр ("Мова магії – магія мови. Символіка українських замовлянь" (Перемишль) трьох комунікативних виявів української заклинальної традиції (за Н. Толстим) з одночасним інпретуванням їх на власний штиб, засвідчують глибинне розуміння У. Парубій фольклористичного предмету, уміння вести наукову дискусію та підтверджують наріжну концепцію

власної наукової стратегії: "Звісно, комунікативний процес у межах цього явища може відбуватися на словесному, акціональному та предметному рівнях. Проте постає питання: словесний вияв – це обмін інформацією, а предметний і акціональний – ніякої інформації не несе?" (с. 41). Віддаючи належне польській ученій, у праці якої виявляються підходи "антрополога, культуролога, вченого з широким науковим світоглядом і усталеними науковими принципами" (с. 44), дисертантка "нестандартним" як для філолога вважає застосованими в роботі європейські методології наукового аналізу. І знову ми наражаємося на оживлений струмінь сумнівів, які, видається, стали постійним маркером вітчизняного фольклориста, який виріс на філологічних студіях і літературознавчих методологіях, перед яким – одвічна дилема "камо грядеші?", доленосне питання: чи триматися філологічних берегів, чи "пуститися берега і підняти вітрила" міждисциплінарності? Звичайно, що ці питання риторичні, бо синкретична природа фольклорного тексту вимагає комплексного інструментарію його пізнання, тому, фактично, і дорадянські, і постколоніальні фольклористичні розвідки демонструють продуктивність методологічного плюралізму, поєднання власне філологічних методів з методами суміжних – і не лише – наукових галузей. Тому така невпевненість дисертантки й надмірна толерантність видаються марною тратою творчих сил. До того ж, усі перфектні характеристики О. Соляр, на яких акцентує увагу п. Парубій ("Вивчаючи багато років не лише опубліковані тексти замовлянь, а й у форматі експедицій, дослідниця, застосовуючи теоретичні підходи різних культурологічних течій (антропологічна концепція, соціологічна школа, функціональна школа)") (с. 43), рівною мірою властиві і самій дисертантці.

Прикметна ще одна особливість авторки аналізованої праці: виважене ставлення до категоріального параметрування, уникання примноження термінологічної синонімії. Для сучасної науки про народну творчість це – чи не відважний учинок! У гонитві за трендом "уведено в науковий обіг", чимало здобувачів наукового ступеня продукують "новизну" через штучні конструкції, сумнівні класифікаційні схеми, пускають у світ варіанти трактувань вже усталених понять і термінів. У. Ю. Парубій приймає перевірені часом і пропущені кризь персональну наукову суб'єктність наукові факти та послуговується виваженою терміносистемою. Про її індивідуальні наукові вподобання можна легко здогадатися, адже цитаті праць авторів-одномумців – наскрізні (І. Гунчик, В. Петров, В. Харитонова й ін.), із ними веде авторка творчий діалог, пристає чи доповнює вже сформовану попередниками наукову концептосистему. Пані Ульяна уникає категоричності у формулюваннях, що засвідчує розуміння специфіки фольклору як комунікативної системи, наприклад: "Питання жанрової класифікації текстів замовляльно-заклинальної поезії до цього часу все ще залишається відкритим. Аналіз наявного фольклорного матеріалу й досвід попередників усе ж дають підстави зробити висновки, що серед численних зразків усної словесності й тепер побутують тексти суґестивного характеру як окремі незалежні одиниці, а це дає підставу вести мову про оказіональну поезію як окремий різновид магічної поезії" (с. 58).

Другий розділ дисертаційної праці "Структурні особливості та нарративні моделі текстів замовляльно-заклинальної поезії" порушує актуальні питання природи текстотворення фольклорного твору. На наш погляд, цілком слушно дисертантка поділяє думку Ролана Барта, згідно з якою поряд із вербальною оповіддю (*recit-parole*) розгортається оповідь-зображення (*recit-image*), яка включає до рівнів оповідного тексту актантів. Отже, необхідним елементом фольклорної системи визнається

здобувачкою виконавський акт – наратив. Зокрема, ми схильні вбачати нарративну особливість фольклорного тексту не лише в переповіданні смислів, а й у їхній ретрансляції, тобто наратив виконує і функціональне завдання – є певним локомотивом збереження і переміщення інформації. Текст (нاراتив) постає середнім елементом у діалозі/полілозі учасників комунікації і становить інтерсуб'єктну структуру, фігуранти якої – автор-виконавець і реципієнт/ти.

Застосування ж дисертанткою принципів нарративної семіотики Альгїрдаса Греймаса уможливило формування авторської візії структури текстів замовлянь. Площиною застосування його методології для дисертантки стає текстовий матеріал, що демонструє варіантне втілення елементарних семантичних структур. Найбільш виразно це вдається продемонструвати авторці у третьому розділі праці.

Для дослідниці поезики замовлянь відправним моментом розуміння нарративності цього фольклорного утвору стають поняття: "зміна стану" (за Вольфом Шмідтом, "релевантність змін" – одна з його п'яти ознак нарративності) і часова структура. Прикметно, що фольклористка, яка здійснює глибинний аналітичний зондаж всього огрому теоретичних розвідок із цієї проблематики, усе ж зв'язується з думкою безпосереднього наратора/носія заклиальної традиції/ респондента. Так, про двосегментність темпоральної структури замовлянь – "внутрішньотекстовий час" та "обрядовий час" – авторка зауважує: "Про обрядовий час переважно дізнаємося з коментарів респондентів. Реальний час виконання обряду завжди теперішній, однак часові вимоги до обрядодій формують умови теперішнього сакрального часу" (с. 111). Ульяна Парубій, маючи чималий досвід експедиційної роботи, доречно ввітає призбираний особисто фактологічний матеріал на потвердження актуальності наратологічних стратегій, уведених у науковий обіг літературознавцями (В. Шмідт), і для фольклорного контенту. Водночас, філологиня-фольклористка справедливо зауважує на тих викликах (чи, навпаки, можливих вигодах), які мусить ураховувати потенційний дослідник фольклорного наративу: "Розмежування значених структурних варіантів є частково умовним, адже ці структури стосуються лише словесного формату. Недостатня кількість одночасної фіксації словесного тексту і ритуального супроводу обмежує конкретизацію нарративних особливостей текстів... фіксація тексту з відривом від ритуального супроводу не дає змоги конкретніше писати про особливості текстуально-обрядового наративу" (с. 97). Бачить авторка дисертації й незаперечні перспективи в залученні обрядового контексту в характеристиці актантних ролей у замовляннях. Імовірно, що саме нестача цього матеріалу завдала дослідниці випрозорити суб'єкт-об'єктну рольову диспозицію в деяких структурних моделях. Хотілось би побачити в тексті наукової праці аргументи на користь наділення персони хворого суб'єктністю. Оскільки таке трактування дещо відмінне від, приміром, висловленого С. Толстою, то його варто обстоювати більш виразно.

Третій розділ дисертаційної праці ("Поетика замовляльно-заклинальної поезії у трансформаційному та функціональному аспектах") присвячена поетикальним можливостям замовляння як живий магічної традиції. Як на мене, ця частина праці є інформативно потужною. Хоча авторка і спирається на теоретичні підвалини своїх попередників (наприклад, румунського дослідника формульності казки Ніколае Рошияну), проте переломлює цей досвід на свій об'єкт вивчення, виокремивши ініціальні, медіальні та фінальні формули замовляння. Розгляд формул здійснено на текстах, зафіксованих у "59 селах Турківського та Старосамбірського районів

Львівської області, а також опитано близько 25 респондентів" (с. 143). Фіксація локальної магічно-заклинальної традиції дала змогу дослідниці простежити явище варіативності, підтвердити теорію "фольклорних діалектів" і ареальне поширення певних явищ у межах однієї етнографічної групи. Вивчення традиції у її живому стані підтвердило певну закономірність: сепарацію носіїв довкола питомо "свого" культурного поля, закритість до сприйняття "чужого" культурного продукту. Пані Уляна зауважує чи не єдино продуктивний шлях адекватного "розмежування фольклорної образності": "треба врахувати контекст (не лише текстовий, а й обрядовий та предметний), адже той же образ в різних ситуаціях матиме різне навантаження: поетичне, міфологічне, символічне" (с. 131). Однак, інколи авторка розвідки відходить від декларованого розуміння, наприклад, такий інформативний коментар респондента, як: "Так три рази. Пізніше уже, всі вуглі скинули і знову говорите, знов так одним духом, я вам кажу, одним духом "Отче наш" і тогди кажете: "Уроки чорних очей, уроки..." (с. 119) – не отримує належної наукової інтерпретації.

До новизни одержаних результатів відносимо і висновки про багаторівневість "еволюції" і трансформації фольклорних образів. Ми вважаємо, що У. Парубій вдалося панорамно, через зіставлення з варіантними відповідниками із фольклорних репертуарів інших народів, простежити етимологію фольклорного образу сороки та, відповідно, дешифрувати формулу замовляння "уроки на сороки", а також висловити цікаву гіпотезу про ритуальні смисли дитячої забавлянки "Сорока-Ворона". До безперечних новацій монографічної праці відносимо й те, що аналітику українського обрядового фольклору Уляна Парубій здійснює із застосуванням наукових засад французької семіотичної школи, що дало їй змогу ствердити нарративність замовлянь і виокремити нарративні моделі.

Дослідження провадилася на кафедрі української фольклористики імені Ф. Колесси ЛНУ імені Івана Франка, науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Ярослав Гарасим. Праця прислужиться фольклористам, етнокультурологам, етнологам, етнологам, а також цікавим до традиційних магічних практик і сугестивних властивостей Слова.

Надійшла до редколегії 12.04.21

Olena Ivanovska, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NARRATOLOGICAL STRATEGIES OF UKRAINIAN MAGICAL FOLKLORE

[Parubiy U. Yu. *Ukrainian Order-Spell Poetry: Structural-Semantic Features and Poetics of the Genre*. A Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2019. 198 p.]